

indicate the predominance of non-violent methods of resistance before the beginning of the National Liberation War of the Ukrainian people headed by Bohdan Khmelnytsky.

Further investigation of the problem will supplement the knowledge of the historical background of the National Liberation War of the Ukrainian people, will identify the importance of the union in the context of religious and political situation in Central and Eastern Europe, will explore the ethnic and cultural development of the population in the Ukrainian lands.

Key words: *Society of Jesus, missionary activity, the Union of Brest, polemicists, szlachta, fraternities, Cossacks, polemical literature.*

УДК 314.15:323.11(477.6)“1861/1900”

Н.П. Пашина

ВПЛИВ АГРАРНИХ МІГРАЦІЙ У ПІСЛЯРЕФОРМЕНІЙ ДОНБАС НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІЕТНІЧНОСТІ ПІВДЕННОГО СХОДУ УКРАЇНИ (1861 – 1900 рр.)

У статті розглядається вплив аграрних міграцій у післяреформеній Донбас на формування поліетнічності Південного Сходу України. Визначено, що аграрні міграції у післяреформеній Донбас значно урізноманітнили і ускладнили етноструктуру регіону, дуже вплинули на динаміку міжетнічних відносин Південного Сходу України в цілому.

Ключові слова: *аграрні міграції, післяреформеній Донбас, етноструктура регіону.*

В сучасних соціально-політичних умовах в Україні особливого значення набуває науковий дискурс про необхідність дослідження генези етнополітичної специфіки розвитку українських регіонів, врахування історичних, соціально-економічних, цивілізаційних і культурно-духовних особливостей регіональної ідентичності в подальшому розвитку країни. Кількість наукових публікацій з проблем регіоналізму в Україні, що вийшли в останні роки, свідчить про те, що історична етнополітична регіоналістика в Україні на рубежі ХХ і ХХІ ст. оформилася в окремий науковий напрям [1, 2, 3, 4].

Особливу роль у регіональній ідентичності грають етнокультурні фактори. Групову національно-культурну самосвідомість регіонів України не можна пояснити тільки поточними економічними і політичними процесами, вона має глибокі історичні корені.

Серед українських регіонів особливою своєрідністю етнокультурних традицій, у порівнянні з іншими регіонами України, виділяється Донбас. Статистика показує, що саме в післяреформеній час (1861 – 1900 рр.), разом з формуванням вугільно-промислового комплексу Донбасу і розвитком капіталістичного сільського господарства, що викликають величезний потік переселенців з інших губерній імперії, була закладена основа сучасної етнічної структури населення Донбасу.

Виходячи з актуальності проблеми, метою статті є дослідження генези етнополітичної специфіки Південного Сходу України на прикладі історії Донбасу (1861 - 1900 рр.), визначення впливу аграрних міграцій на динаміку етноструктури регіону.

Аграрна колонізація території між Дніпром і Дінцем, що отримала назву «Дике поле», починається в кінці XV – поч. XVI ст. Етнічний склад колонізаторів був неоднорідним. Великі маси населення прибували в Донецький край в зв'язку з освоєнням природних багатств регіону в XVIII – першій половині XIX ст.

В результаті цих процесів історично визначилася специфіка регіону. До середини XIX ст. в Донбасі, в результаті неоднорідності етнічного складу міграційних потоків, складається строката етноструктура населення. Цей регіон стає прикордонною

етноконтактною зоною двох східнослов'янських народів: українців і росіян. Тут відбуваються складні міжетнічні процеси, що вплинули на формування особливостей соціально-культурного життя у різних груп населення в більш пізній період.

По ревізії 1858 р. і церковному обліку 1857 р. в Донбасі було зареєстровано 8 основних етносів і одна змішана група з представників різних націй, що проживали в Донбасі в невеликій кількості [5]. Необхідно відзначити, що точні дані про чисельність українців, росіян та інших етносів на території Донбасу в цей період ми можемо визначити лише по трьом повітам: Бахмутському, Старобільському та Слов'яносербському. Маріупольський, в свою чергу, повіт не був виділений адміністративно і територіально до 1874 р. Його територія входила в Олександрівський повіт. Статистичні дані чітко показують, що українців на території Донбасу в цей період проживало 527345 осіб, або 74,5 % всього населення, відповідно, за чисельністю і в процентним співвідношенням до інших націй вони становили абсолютну більшість. Самим густонаселеним повітом був Старобільський, тут проживала більшість українців і росіян. У відсотковому відношенні тут налічувалося найбільша кількість українців – 83,3 %. Другим за чисельністю етносом були росіяни – 88280 осіб або 14,2%. За чисельністю понад усе росіян проживало в Старобільському повіті, а в процентному відношенні найбільше росіян було в Бахмутському повіті – 19,06 %. Найбільш багатонаціональним повітом був Олександрівський. Характерно, що українців і росіян в процентному відношенні тут проживало менше, ніж в інших повітах Донбасу, в той же час великими етнічними групами тут були представлені: греки – 18,92 %, німці – 5,02 %, євреї – 4,38 % . Крім того, на території Донбасу проживала велика кількість молдаван, поляків, білорусів та інших етносів.

Слід, однак, враховувати, що до реформи 1861 р Донбас залишався малозаселеним, тут ще зберігалася значна частина цілинних вільних земель, і цей фактор став основною умовою аграрних переселень в післяреформений період.

Новий поштовх у заселенні краю дала реформа 1861 р. Аграрні міграції післяреформеного періоду відіграли значну роль у зміні кількості і динаміці етнічного складу мешканців регіону. Щоб визначити вплив цього процесу на етноструктуру краю, необхідно з'ясувати причини і розміри аграрних міграцій, соціальний і етнічний склад переселенців.

Як показують дослідження істориків, після реформи 1861 р. для селянства створювалися винятково несприятливі умови [6, с.136; 7]. Скасування кріпосного права, всупереч очікуванням, і наступні реформи державної та питомої села практично не полегшили економічне і правове становище селян. Так, в українських губерніях, які дали велику кількість переселенців до Донбасу, «відрізки» склали: у Полтавській губернії – 37 %, у Чернігівській – 22 % [8, с. 137 - 143]. За даними подвірного перепису 1877 – 1878 рр., в 46 губерніях Європейської Росії (без прибалтійських губерній) 44914 дворів селян в 106 з 467 повітів зовсім не отримали землі. Здебільшого це були дворові люди [9, с. 30].

Швидкими темпами зростали в післяреформений період недоплати, особливо великих розмірів вони досягли у російських губерніях: Рязанській, Тульській, Орловській, Казанській, Смоленській, що також штовхало селян шукати кращого життя в інших регіонах, зокрема, в Донбасі [10, с. 70 - 72].

Причому, на початок ХХ ст. розміри селянських наділів ще більш зменшилися. Наприклад, в Харківській губернії, яка дала найбільший відсоток землевладельческих переселенців-українців в Донбас, розмір наділу зменшився з 1880 по 1900 рр. з 2,6 десятин до 1,9 десятин на одну душу. У Полтавській губернії в відповідний період зменшення душевого наділу склало - з 2,2 десятин до 1,5 десятин, в Чернігівській - з 2,9 десятин до 2,0 десятин, в Київській - з 1,9 десятин до 1,2 десятин [11, с. 76-79]. Переселенці, що йшли з цих губерній, збільшували кількість українців в регіоні.

Велику роль в процесі переселень в Донбас грав попит на робочі руки. Так, у Полтавській губернії було 11 % безземельних дворів й 1 млн. осіб не могли знайти собі роботу [12]. У Всепідданейшому звіті Начальника Чернігівської губернії за 1880 р., йдеться про те, що рух населення в інші губернії не завжди пояснюється малоземеллям, а в багатьох випадках залежить від попиту на працю.

Чому Південь України, зокрема, і Донбас, в післяреформений період обирався місцем поселення селян, що втекли від феодально-кріпосницьких пережитків? Вирішальною обставиною, як вже зазначалося вище, була наявність величезних вільних просторів в цьому регіоні і, виходячи з цього, більш низькі орендні і закупівельні ціни на землю, більш висока заробітна плата через брак робочих рук у сільському господарстві. Так, в 80-і рр. XIX ст. ціни на землю в Слов'яносербському повіті Донбасу були від 30 до 80 рублів за десятину, а в Центрально-Чорноземному районі від 55 руб. до 150 руб. за десятину [13, с. 26].

Південь України відчував в післяреформений час величезну нестачу робочих рук. З цієї причини щорічно гинуло 30 % пшениці, що становило 75 млн. пудів хліба, що оцінювалося в 45 млн. руб. сріблом. У 1863 р. з придатних для землеволодіння полів оброблялася лише 1/6 частина [14, с. 452]. Середня заробітна плата робітника в Катеринославській губернії в 70-80 рр. XIX ст. сягала 84 руб., в урожайний рік вона піднімалася до 120 руб. Під час посівної кампанії, сінокошу та жнив оплата праці була в 1,5 – 2 рази вище, ніж в губерніях селянського виходу [15, с.67-78]. Ця вигідна економічна ситуація на Півдні і в Донбасі зіграла вирішальну роль у виборі селян південноукраїнських земель місцем поселення. Масовий приплив селян на заробітки і поселення значно вплинув на етноструктуру Донбасу.

Таким чином, причини аграрних міграцій були різноманітні і представляли собою сукупність економічних, політичних і соціально-психологічних факторів, але найважливішими були економічні.

До реформи, в 50 рр. XIX ст., офіційні переселення селян до Донбасу та в інші регіони відбувалися на основі Положення від 8 квітня 1843 р. [16, с.235-240]. За цим документом дозволялося переселятися селянам, які мають менше 5 десятин корисної землі на ревізку душу. Для заселення призначалися губернії і повіти, де на ревізку душу припадало понад 8, а в степовій зоні – 15 десятин землі. Переселенці мали ряд пільг, право вибору місця заселення. Після скасування кріпосного права в 1861 р. і аж до 1881 р в Російському законодавстві не було загальних правил, які б визначали порядок переселення селян. «Положення» від 19 лютого 1861 р., визнавало право на переселення лише селян, що не отримали наділу за реформою. Держава виділяла землі для офіційних переселенців. У 1863 р. на Півдні України було виділено для 43435 осіб 454 тис. десятин вільної землі [17, с.96].

Однак уряд, побоюючись «шкідливої рухливості і бродяжництва у сільському населенні» зберегло кримінальні міри покарання не лише за самовільні переселення, а й за підготовку до них. «Винні» підлягали арешту від 2-х тижнів до 3-х місяців [18, с. 344-345].

Хвилювання в селянських масах в 70-80-і рр. XIX ст. і масові самовільні переселення селян змусили уряд переглянути переселенське питання. У 1881 р. було прийнято «Тимчасові правила» про переселення селян і виділені для заселення 661,7 десятин землі для 52747 переселенців [19, с.32]. Переселенці отримували низку пільг: звільнення від орендної плати на 2 роки, відстрочку на цей період від армії та ін. [20, с.536].

Ці пільги, часто прикрашені чутками в селянському середовищі, були привабливі і схилили до переселення на Донбас селян не тільки українських і російських губерній, але навіть з віддалених – білоруських, прибалтійських та інших, що значно ускладнювало палітру етноструктури регіону.

Пізніше, наприкінці 80-90-х рр. XIX ст., була прийнята ще низка законів, що регулювали переселенський рух, однак зауважимо, що уряд лише узаконював вже існуючий масовий міграційний процес.

В цілому ж, в 60-80-і рр. XIX ст. царизм фактично утримував селян від переселень. Зберігалися кримінальні міри покарання для самовільних переселенців, їх прирівнювали до бродяг, нерідко безпаспортних відправляли до Сибіру [21, с.73].

У 90-і рр. XIX ст. самовільні переселенці вже не каралися законом, так як це було марно, їх було дуже багато, але вони не мали ніяких пільг.

Простежується зв'язок між соціальним складом переселенців і обраним напрямом міграцій. Переселенці на Південь і Донбас за соціальним складом в абсолютній більшості представляли бідноту. Відзначимо, що приналежність до однієї соціальної групи сприяла переселенцям різних етнічних груп знайти спільну мову, робила міжетнічні відносини більш гнучкими.

На відміну від далеких східних околиць, переселення на Донбас вимагало незначних коштів, тому бідний люд і прагнув сюди, нерідко пересуваючись до нового місця пішки. Так, серед курських переселенців початку 80-х рр. XIX ст. 33,1 % відправлялися на Південь пішки, добуваючи їжу в дорозі випадковими заробітками, а іноді і просто жебруючи [22, с.36].

Газета «Киевлянин» в 1882 р так писала про полтавських, харківських, чернігівських, орловських, курських селян, що прямували на Південь: «Це безземельники і безхатченки, що не мають іноді навіть коси, в кишені для такого довгого шляху мають якийсь рубль або два, а іноді і того менше» [23]. Грошей у новоселів на облаштування не було. Не виправдав надії і заснований в 1882 р. селянський земельний банк [24, с. 11]. Банк видавав позику на 24,5 – 34,5 роки, платежі з відсотками потрібно було платити кожні 6 місяців, але виплачувати позику могли лише заможні селяни.

Все переселенські покупки здійснювалися за допомогою товариств, які не володіли юридичними правами і представляли собою анархію. Автори статистичного Збірника по Слов'яносербському повіту писали: «Формуються товариства з осіб вкрай різноманітних категорій і утворюють собою суміш землевласників з чужих одне одному місць і селищ. Часто в одному товаристві можна знайти вихідців з 3-5 губерній і більше» [25, с.28].

З цього можна зробити висновок, що в одному товаристві збиралися представники різних етнічних груп. Купивши землю, вони залишалися жити на одній території. Таким чином формувалася етнічна неоднорідність сільського населення, що підтверджено статистикою даного періоду.

На початку 90-х рр. XIX ст. наплив аграрних переселенців на Південний Схід України і конкретно у Донбас скорочується, що було пов'язано з зайнятістю основної маси казенних земель, внаслідок чого ціни на землю і оренду значно зросли.

Прогабини статистики досліджуваного періоду аж до 90-х рр. XIX ст. не дозволяють визначити точні дані про кількість аграрних мігрантів до Донбасу. Аналіз статистичних збірників і губернських звітів дає лише приблизні дані про райони виходу і кількість переселенців цього періоду. Лише в 1896 р. було створено переселенське управління, що здійснювало збір матеріалів.

Як показують матеріали перепису 1897 р., на території Катеринославської губернії проживало 319900 уродженців інших губерній, з них 224200 чол. або 70 % в селах, 95700 чол. або 30 % в містах [26, с.58]. У цей період в донецьких повітах, що відносилися до Катеринославської губернії, було зареєстровано 135040 переселенців, з них в селах проживало 79490 чол. або 58 %, в містах – 55550 чол. або 42 %. З огляду на те, що до XIX ст. все більша частина населення Донбасу займалася промислами і працювала в несільськогосподарської сфері, можна зробити висновок, що, на відміну від інших південних районів і повітів Катеринославської губернії, аграрні і промислові міграції в Донбас були приблизно однаковими. Надалі, як показує статистика, основна частина мігрантів йшла в промисловість.

Мігранти були найбільш рухомою і гнучкою в соціальному та професійному плані частиною населення Донбасу, тому визначити точне співвідношення аграрних і промислових потоків до Донбасу практично неможливо. Так, в 1884 р. в Бахмутському повіті практично всі прибульці – 97,9 % і понад половину сімей місцевих жителів – 62,3 % займалися постійними (якщо не мали вдома землі) або тимчасовими (якщо мали землю) промислами і заробітками [27, с.193].

Малоземелля і неврожаї, тяжкість платежів відривали селян від землі, змушували йти в промисловість Донбасу, яка гостро потребувала робочих рук. За переписом 1897 р. в Донбасі налічувалося багато населених пунктів, які офіційно не вважалися містами, проте їхнє населення вже не було пов'язано з сільським господарством і працювало на шахтах, рудниках і заводах. Це були фабричні і кустарні селища, поселення при шахтах і рудниках, залізничних станціях і т. д., наприклад: Юзівка, Нікополь, Горлівка, Голубовський та ін. [28, с.39].

Для визначення ролі аграрних міграцій в динаміці етноструктури Південного Сходу України, проаналізуємо райони виходу і розміщення селянських переселенців у трьох основних повітах Донбасу в 60-90-і рр. XIX ст. за переписом 1897 р. [29, с.65]. Виходячи зі статистичних даних, можна припустити, що переважаючим етносом в середовищі переселенців був український, тому що найбільше селян прийшло з Лівобережної України, а саме з Харківської, Чернігівської та Полтавської губерній. Так, з Харківської губернії до Донбасу переселилося 19967 чол., з Чернігівської – 7413 чол., з Полтавської – 6949 чол. Всього з українських губерній прийшло в повіти Донбасу (без міст) – 37369 чол. з них: у Бахмутський повіт прибуло 20642 чол., в Маріупольський – 8764 чол., в Слов'яносербський – 7959 чол. Ці переселенці, в основному, були українцями, поповнювали і зміцнювали українську етнічну групу регіону. Значна маса російських селян прийшла на донецькі землі з Курської, Орловської та Тульської губерній. Зокрема, з Курської губернії переселилося 12171 чол., з Орловської – 1179 чол., з Тульської – 5988 чол. Всього з центральних російських губерній переселилося в регіон Донбасу 36610 чол., з них у Бахмутський повіт – 25590 чол., Слов'яносербський – 8675 чол., Маріупольський – 2346 чол. Безумовно, ці переселенці були носіями російської культури, збільшуючи кількість росіян в Донбасі.

Значна кількість селян переселилося у післяреформений Донбас з Білорусії – 4535 чол. Якщо за ревізією 1858 р. білоруси були представлені лише незначною кількістю і знаходилися на восьмому місці за чисельністю, то за переписом 1897 р. білоруси виходять на 3 місце, за чисельністю їх перевершують лише українці і росіяни. Найбільше білорусів переселилося в Бахмутський повіт – 3424 чол., в Маріупольський – 570 чол., в Слов'яносербський – 544 чол. З Прибалтики у повіти Донбасу переселилося 976 чол., з них в Бахмутський повіт – 600 чол., Маріупольський – 264 чол., в Слов'яносербський – 112 чол.

Здійснений аналіз статистичних матеріалів та основних тенденцій у розвитку міграційних процесів, дозволяє зробити узагальнюючі висновки. Йдеться, перш за все про те, що в результаті аграрних міграцій в Донбас у другій половині XIX ст. найбільш істотно змінилося співвідношення основних етнічних груп населення – українського і російського. Чисельність українського населення в сільській місцевості досліджуваного регіону зменшилася в процентному співвідношенні до інших етносів, в той час як частка російського населення помітно збільшилася.

Статистика розподілу жителів Донбасу за родом занять показує, що основну масу селян становили українці. Всього жителів 3 основних повітів Донбасу (Бахмутського, Маріупольського та Слов'яносербського), що займалися землеробством, тваринництвом та обробкою рослинної і тваринної продукції, за переписом 1897 р. налічувалося 532480 чол. [30, с. 172-175; 180-183; 192-197.]. З них 320921 чол. були українцями. На другому місці були російські селяни – 97563 чол., на третьому – греки – 46015 чол., потім німці – 26838 чол. Причому, найбільше українських селян-землеробів проживало в Бахмутському повіті

– 45752 чол., а російських селян – в Слов'яносербському повіті – 45752 чол. Більшість грецьких і німецьких селян проживали в Маріупольському повіті, їх число тут перевищувало кількість російських хліборобів. У Маріупольському повіті займалася сільським господарством велика кількість татар – 14527 чол. і турків – 4516 чол. У Бахмутському повіті займалося землеробством велика кількість молдаван.

Таким чином, аграрні міграції у післяреформений Донбас значно урізноманітнили і ускладнили етноструктуру регіону, дуже вплинули на динаміку міжетнічних відносин Південного Сходу України в цілому. В результаті цього процесу збільшилася кількість етносів, в абсолютних показниках суттєво зросла чисельність кожного з них.

Однак в цілому етнічна структура сільських жителів була менш строкатою, ніж міське населення Донбасу. Основну масу селян, незважаючи на значний приплив інших етносів, особливо російського, становили українські селяни. Традиції і спосіб життя українців продовжували залишатися основою сільської культури регіону. Виняток становив Маріупольський повіт, де здавна проживали грецькі, німецькі і татарські колоністи-землероби. Незважаючи на те, що промисловість регіону гостро потребувала робітників, місцеві селяни-українці вважали за краще займатися сільським господарством. У той же час на шахтах, рудниках і заводах Донбасу працював здебільшого приїжджі робітники. В основній своїй масі це були селяни з Центральних регіонів Росії, що розорилися після реформи 1861 р. Ця вимушена традиція заклала основу російськомовного міста і села, що говорило українською мовою. Дана мовна географія, посилена політикою русифікації, як в дореволюційний період, так і за радянських часів, проглядається і сьогодні, підкреслюючи своєрідність регіону.

Список використаної літератури

1. Донбас в етнополітичному вимірі / кер. авт. кол. В. Котигоренко. – Київ : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2014. – 584 с. ; Donbas v etnopolitychnomu vymiri / ker. avt. kol. V. Kotyhorenko. – Kyiv : IPiEND imeni I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2014. – 584 s.
2. Ідентичність громадян України: зміни, тенденції, регіональні особливості // Національна безпека і оборона. – 2016. - № 3-4. – С. 3-58 ; Identychnist hromadian Ukrainy: zminy, tendentsii, rehionalni osoblyvosti // Natsionalna bezpeka i oborona. – 2016. - № 3-4. – С. 3-58
3. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. П. Нагорна. — Київ : ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. – 405 с. ; Nahorna L. P. Rehionalna identychnist: ukrainskyi kontekst / L. P. Nahorna. — Kyiv : IPiEND imeni I.F.Kurasa NAN Ukrainy, 2008. – 405 s.
4. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості : моногр. / М. Панчук, В. Євтух, В. Войналович, та ін. – Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 396 с. ; Etnopolitychni protsesy v Ukraini: rehionalni osoblyvosti : monohr. / M. Panchuk, V. Yevtukh, V. Voinalovych, ta in. – Kyiv : Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2011. – 396 s.
5. Російський державний історичний архів. - Ф. 571. — Оп. 6. — Д. 1080. — Л. 9-12 ; Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Rosiiskoi Federatsii. - F. 571. — Op. 6. — D. 1080. — L. 9-12
6. Якименко М. А. Аграрные миграции в России / М. А. Якименко // Вопросы истории. — 1983. — № 3. — С. 136 ; Yakimenko M. A. Agrarnye migratsii v Rossii / M. A. Yakimenko // Voprosy istorii. — 1983. — № 3. — S. 136
7. Бойко Я. В. Аграрная колонизация Южной Украины (60-80-е гг. XIX ст.) / Я. В. Бойко // Український історичний журнал. – 1989. - № 10. – С. 93-101 ; Boiko Ya. V. Ahrarnaia kolonyzatsyia Yuzhnoi Ukrayny (60-80-e hh. KhIKh st.) / Ya. V. Boiko // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 1989. - № 10. – S. 93-101

8. Лобода И. С. Аграрные переселения на Левобережной Украине в конце XIX в. по материалам Полтавской и Черниговской губ. / И. С. Лобода // История СССР. — 1958. — № 5. — С. 137-143 ; Loboda I. S. Agrarnye pereseleniya na Levoberezhnoy Ukraine v kontse XIX v. po materialam Poltavskoy i Chernigovskoy gub. / I. S. Loboda // Istoriya SSSR. — 1958. — № 5. — S. 137-143
9. Тарасюк Д. А. "Статистика поземельной собственности и населенных мест Европейской России" как исторический источник : автореф. дис. ... канд. ист. наук; спец. 07.00.00, 07.00.09 / Давид Аронович Тарасюк, Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Ист. фак. — Москва, 1973. — 37 с. ; Tarasyuk D. A. "Statistika pozemelnoy sobstvennosti i naselennykh mest Yevropeyskoy Rossii" kak istoricheskii istochnik : avtoref. dis. ... kand. ist. nauk; spets. 07.00.00, 07.00.09 / David Aronovich Tarasyuk, Mosk. gos. un-t im. M. V. Lomonosova. Ist. fak. — Moskva, 1973. — 37 s.
10. Материалы для изучения современного положения землевладения и сельскохозяйственной промышленности в России. — Санкт-Петербург, 1880. — Вып. I. — С. 70-75 ; Materialy dlya izucheniya sovremennogo polozheniya zemlevladieniya i selskokhozyaystvennoy promyshlennosti v Rossii. — Sankt-Peterburg, 1880. — Vyp. I. — S. 70-75
11. Материалы высочайше учрежденной 16 ноября 1901 г. комиссии по исследованию вопроса о движении с 1861 по 1900 гг. благосостояния населения среднеземледельческих губерний, сравнительно с другими местностями Европейской России. — Санкт-Петербург, 1903. — Ч. 1 ; Materialy vysochayshe uchrezhdennoy 16 noyabrya 1901 g. komissii po issledovaniyu voprosa o dvizhenii s 1861 po 1900 gg. blagosostoyaniya naseleniya srednezemel'delcheskikh guberniy, sravnitelno s drugimi mestnostyami Yevropeyskoy Rossii. — Sankt-Peterburg, 1903. — Ch. 1
12. Центральний державний історичний архів України. - Ф. 442. — Оп. 616. — Д. 162. — Л. 7-7об., 8, 9 ; Tsentralniy derzhavniy istorichniy arkhiv Ukraïni. - F. 442. — Op. 616. — D. 162. — L. 7-7ob., 8, 9
13. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. — Екатеринослав, 1886. — Вып. III : Славяносербский уезд. — С. 26 ; Sbornik statisticheskikh svedeniy po Yekaterinoslavskoy gubernii. — Yekaterinoslav, 1886. — Vyp. III : Slavyanoserbskiy uezd. — S. 26
14. Голишевский В. Е. К рабочему вопросу в Новороссии / В. Е. Голишевский // Записки императорского общества сельского хозяйства Южной России. — Санкт-Петербург, 1883. — Отд. 2. — С. 452 ; Golishevskiy V. Ye. K rabochemu voprosu v Novorossii / V. Ye. Golishevskiy // Zapiski imperatorskogo obshchestva selskogo khozyaystva Yuzhnoy Rossii. — Sankt-Peterburg, 1883. — Otd. 2. — S. 452
15. Свод статистических данных, касающихся экономического положения сельского населения Европейской России. — Санкт-Петербург, 1894. — Свод. Табл. — табл. 7. — С. 67-78 ; Svod statisticheskikh dannykh, kasayushchikhsya ekonomicheskogo polozheniya selskogo naseleniya Yevropeyskoy Rossii. — Sankt-Peterburg, 1894. — Svod. Tabl. — tabl. 7. — S. 67-78
16. Полный Свод Законов —II. — Т. XVIII. — 16718 от 8 апреля 1843 г. — С. 235-240 ; Polnij Svod Zakonov —II. — T. XVIII. — 16718 ot 8 aprelya 1843 g. — S. 235-240.
17. Бойко Я. В. Аграрная колонизация Юга Украины (60-80 гг.) / Я. В. Бойко // Український історичний журнал. — 1989. — № 10. — С. 96 ; Wojko YA. V. Agrarnaya kolonizaciya YUga Ukrainy (60-80 gg.) / YA. V. Wojko // Ukraïns'kij istorichnij zhurnal. — 1989. — № 10. — S. 96.
18. Полный свод уголовных законов. Уложение о наказаниях. — Санкт-Петербург, Москва, 1879. — С. 344-345. — ст. 947, 948 ; Polnyy svod ugolovnykh zakonov. Ulozhenie o nakazaniyakh. — Sankt-Peterburg, Moskva, 1879. — S. 344-345. — st. 947, 948

19. Брусникин Е. М. Переселенческая политика царизма в конце XIX в. / Е. М. Брусникин // Вопросы истории. — 1965. — № 1. — С. 32 ; Brusnikin Ye. M. Pereselencheskaya politika tsarizma v kontse XIX v. / Ye. M. Brusnikin // Voprosy istorii. — 1965. — № 1. — S. 32
20. Полное собрание законов Российской империи. Собр. третье. — Санкт-Петербург, 1891. — Т. XI : 1891. - С. 536 ; Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobr. trete. — Sankt-Peterburg, 1891. — Т. XI : 1891. - S. 536
21. Свод законов Российской империи. — Санкт-Петербург, 1880. — Т. 14 : Уставы о паспортах, о предупреждении преступлений, о цензуре, о содержащихся под стражею, и о ссыльных. - С. 73 ; Svod zakonov Rossiyskoy imperii. — Sankt-Peterburg, 1880. — Т. 14 : Ustavy o pasportakh, o preduprezhdenii prestupleniy, o tsenzure, o soderzhashchikhsya pod strazheyu, i o ssylnykh. - S. 73
22. Курская губерния. Итоги статистического исследования. — Курск, 1887. — С. 36 ; Kurskaya guberniya. Itogi statisticheskogo issledovaniya. — Kursk, 1887. — S. 36
23. Киевлянин. Литературная и политическая газета Юго-Западного края. — 1882. — 13 апреля.; Киевлянин. Литературная и политическая газета Юго-Западного края
24. Узаконения и распоряжения о крестьянском поземельном банке. — Санкт-Петербург, 1884. — С. 11 ; Uzakoneniya i rasporyazheniya o krestyanskom pozemelnom banke. — Sankt-Peterburg, 1884. — S. 11
25. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. — Екатеринослав, 1886. — Вып. III : Славяносербский уезд. - С. 28 ; Sbornik statisticheskikh svedeniy po Yekaterinoslavskoy gubernii. — Yekaterinoslav, 1886. — Vyp. III : Slavyanoserbskiy uезд. - S. 28
26. Бойко Я. В. Формирование этнического состава населения Юга Украины (к. XVIII – XIX ст.) / Я. В. Бойко, Н. О. Данилова // Український історичний журнал. — 1992. — № 9. — С. 54-65 ; Boiko Ya. V. Formyrovanye etnycheskoho sostava naseleniya Yuha Ukrainy (k. XVIII – XIX st.) / Ya. V. Boiko, N. O. Danylova // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. — 1992. — № 9. — С. 54-65
27. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. — Екатеринослав, 1886. — Т II : Бахмутский уезд. - С. 193 ; Sbornik statisticheskikh svedeniy po Yekaterinoslavskoy gubernii. — Yekaterinoslav, 1886. — Т II : Bakhmutskiy uезд. - S. 193
28. Тихонов Б. В. Переселения в России во II пол. XIX в. / Б. В. Тихонов. — Москва, 1978. — С. 39 ; Tikhonov B. V. Pereseleniya v Rossii vo II pol. XIX v. / B. V. Tikhonov. — Moskva, 1978. — S. 39.
29. Бойко Я. В. Формирование этнического состава населения Юга Украины (к. XVIII – XIX ст.) / Я. В. Бойко, Н. О. Данилова // Український історичний журнал. — 1992. — № 9. — С. 54-65 ; Boiko Ya. V. Formyrovanye etnycheskoho sostava naseleniya Yuha Ukrainy (k. XVIII – XIX st.) / Ya. V. Boiko, N. O. Danylova // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. — 1992. — № 9. — С. 54-65.
30. Распределение населения по группам занятий и по народностям на основании родного языка // Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. — Санкт-Петербург, 1904. — Т. XIII : Екатеринославская губ. - С. 172-175; 180-183; 192-197 ; Raspredelenie naseleniya po gruppam zanyatiy i po narodnostyam na osnovanii rodnogo yazyka // Pervaya vseobshchaya perepis naseleniya Rossiyskoy imperii, 1897 god. — Sankt-Peterburg, 1904. — Т. XIII : Yekaterinoslavskaya gub. - S. 172-175; 180-183; 192-197

Стаття надійшла до редакції 06.05.2017 р.

N. Pashyna

IMPACT OF AGRARIAN MIGRATIONS TO POST-REFORM DONBAS ON FORMING MULTI-ETHNICITY OF THE SOUTH-EAST OF UKRAINE (1861-1900)

The article reveals that Donbas compared with other areas of Ukraine stands out among other Ukrainian regions due to its special singularity of ethno-cultural traditions. It's stated that

exactly in the post-reform period (1861-1900) along with forming coal-mining complex of Donbas and developing capitalist agriculture causing great flow of migrants from other empire's provinces the basis of the modern ethnic structure of Donbas population was laid.

The aim of the article is studying genesis of ethno-political specificity of the South-East of Ukraine by the example of Donbas history (1861-1900) and defining agrarian migrations impact on the region's ethno-structure dynamics.

The analysis of statistic materials showed that agrarian migrations to the post-reform Donbas significantly diversified and complicated the region's ethno-structure and dramatically affected the dynamics of interethnic relations of the South-East of Ukraine in general. As a result of this process the number of ethnic groups increased, quantity of every of them in absolute measure significantly grew.

However in general ethnic structure of villagers was less diversified than urban population of Donbas. Despite the significant flow of other ethnic groups, especially the Russians, the general body of villagers was represented by the Ukrainians. The Ukrainian traditions and way of life remained the basis of the region's rural culture. The exception was Mariupol uyezd where the Greek, German and Tatarian colonists-farmers lived at all times. Despite the fact that the region's industry needed workers badly the local villagers of the Ukrainian nationality considered it better to be engaged in agriculture. At the same time at the mines, collieries and factories of Donbas mostly non-residents worked. The general body of them consisted of the villagers of the central regions of Russia who went broke after the Reform of 1861. This forced tradition laid the basis of the Russian-speaking towns and the Ukrainian-speaking villages. Such language geography intensified by the policy of russification both in the pre-revolutionary period and the Soviet times can be traced nowadays emphasizing singularity of the region.

Key words: *agrarian migrations, post-reform Donbas, ethno-structure of the region.*

УДК 94:796.038-054.73(=161.2)(430)

О.А. Подобєд

СПОРТИВНЕ ЖИТТЯ ПЕРЕМІЩЕНИХ УКРАЇНЦІВ У ПОВОЄННІЙ ЗАХІДНІЙ НІМЕЧЧИНІ

Досліджується українське спортивне життя у повоєнній Німеччині. Визначено напрями діяльності Ради фізичної культури. З'ясовано особливості становлення та функціонування футболу, волейболу, баскетболу, настільного тенісу, шахів, легкої та важкої атлетики, альпінізму, плавання, хокею, лижного спорту.

Ключові слова: *українські переміщені особи, Німеччина, спорт, Рада фізичної культури, змагання.*

У роки Другої світової війни та по її завершенні на території Німеччини опинилося чимало українських емігрантів з України. За професійною приналежністю серед них були військові, учителі, лікарі, письменники, художники, музичні й театральні діячі, а також спортсмени. Влаштуваючи свій побут на німецькій землі, спортсмени створили понад півсотні спортивних товариств, пропагували здоровий спосіб життя, агітуючи переміщених українців записуватися до спортивних секцій, систематично проводили змагання, досягали перемог і аналізували причини поразок із тим, щоб далі рухатися вперед.

Проблема знайшла часткове висвітлення у працях українських дослідників Володимира Гінди та Володимира Маруняка. Основу джерельної бази становлять архівні